

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՌԱՊ ՏՕՆԵՐ(*)

ՈՐԴԻՔ ՈՐՈՏՄԱՆ

Այս տիպոգրֆին ներքև Աւետարանը և Եկեղեցւոյ առաջին օրերու պատմութիւնը կը ճանչնան երկու եղբայրներ, Յակոբոս և Յովհաննէս, զաւակները Զերեղէոսի, որ Գալիլիոյ ծովակի եղբորը զործող հարուստ ձկնորս մըն էր, և Սալովմէի՝ որ Յիսուսի հետեոյ երկիւղած կիներէն եղաւ մինչեւ վերջը: Իրենց հօրը ուսկանները կը կազմէին անոնք օր մը, երբ հանդիպեցան Փրկչին, ու խելոյն պատասխանելով անոր հրաւերին, թողուցին անմիջապէս իրենց նաւն ու հայրը, և հետեւեցան անոր: — Նայելով համատեսականներու առաքելական ցուցակներուն, որոնց մէջ առաջին քառակիւն երկուքն են իրենք միշտ, և չորս հանդիսաւոր պարագաներու մէջ Յիսուսի հետ կարծես նախընտրական մտերմութեան մը մէջ լինելու հանգամանքին, կարելի է մտածել թէ սկիզբէն պէտք է անոնք աչքառու եղած լինին երկոտասանից խումբին մէջ, Պետրոսի և Անդրէասի հետ: մասնաւորաբար ա՛յն պատճառաւ հաւանաբար որ երկեակ զոյգ եղբայրներու հոյն լինելուն ուշադրաւ երեւոյթ մը կու տար այս խմբակին: — «Բաներեղէս» (տրտումի որդիներ) վերականգնելով զիրենք, Տէրը անշուշտ ուղած էր ակնարկել նկարագրի այն ուժգնութեան, զոր երկիցս ցոյց էին տուած անոնք, նախ՝ խնդրելով որ երկնատեղաց հօրով պատժէ Սամարացիները, իրեն հանդէպ ցուրտ ընդունելութիւն մը ցուցած ըլլալուն համար, և և յետոյ՝ առաջարկելով որ զիրենք իր երկու կողքին նստեցնէ իր թողաւորութեանը մէջ: Այդ տիպոգրֆ, սակայն, պիտակարար միայն ընդ միշտ փարած մնաց իրենց անուններուն, որովհետեւ բարքի նախկին սաստկութիւնը, զոր կը նշանակէր ան,

խոր հաւատքի և քաղցր սիրոյ փոխուած էր իրենց մէջ այն վայրկեանէն երբ՝ հարցուեցաւ իրենց թէ պիտի կարենայի՞ն ըմպել այն բաժակէն՝ զոր աստուածային ձեռք մը պիտի մատուցանէր յետոյ իրենց: — Նոյն ընտանեկան կրթութեամբ, նոյն ձգտումներով, միևնոյն աշխարհահայեացքով, այսինքն արեամբ և նկարագրով համանման միմեանց, անով միայն աննման եղան անոնք իրարու, որ մինչ կրտսերը, Յովհաննէս, առաքելական խումբին մէջ ամենէն երկարակեացը եղաւ՝ մինչև աւելի քան իննսնամեայ ապրելով հաւանաբար, երէցը, Յակոբոս, ապրեցաւ շատ աւելի պակաս քան կէսն իր եղբոր տարիքին: Հերովդէս Անդրիպաս, որ, չըռովմէն երեսագուրկ, Հրեաները քմինքով սիրաշահելու և այդ կերպով իր զահը չը կորսնցնելու քաղաքականութեան մը կը հետեւէր ատենէ մը ի վեր, սկսեւ էր զոհացում տալ անոնց ամենէն վայրագ հակումներուն: Անիկա, պաշտօնականի վերածելով և սաստկացնելով Յիսուսի անունով օրէ օր աւելի մեծցող շարժումին դէմ ելած խուժանական այն հալածանքը, որուն դեռ ոչ շատ առաջ զոհ ինկեր էր Ստեփանոս, չարչարանք մը ծրագրած ըլլալով նորածին եկեղեցիին դէմ, բանտարկեց Պետրոսը, իրբե այդ շարժումին պարագլուխներէն մըն, ու օրամահ սպաննեց Յակոբոսը, իրբե խումբին ամենէն նախանձայոյրը անշուշտ: Այս դէպքը, որ նախազարկն էր զոգցեալ քրիստոնէութեան զլսուան պայթելիք պետական ապագայ մեծ հալածանքներուն, և որ առաջին նահապետաւոր պատկը տուաւ Յակոբոսի, տեղի ունեցաւ 42ին, և երեսուդէմի մէջ ամենայն հաւանականութեամբ, ուր և թողուեցաւ իր մարմինը, սուրբ քաղաքին դերան մօտ, ոչ շատ հեռու իր հօրը գերեզմանէն: — Ոչ մէկ նշան կայ արդարեւ ի նըպաստ այն աւանդութեան՝ թէ Պաղեստինեան Կեսարիոյ մէջ էր որ նահատակուեցաւ Յակոբոս: Այդ զրոյցը, ինչպէս և Ը. դարուն յերկրուած այն միւսը՝ որուն համեմատ երեսուդէմէն Յոպպէ պիտի լիջուցուած ըլլայ սուրբին անգլուխ մարմինը, պատրաստութիւնն են պարզապէս երրորդ և մեծագոյն այն զրոյցին թէ Յակոբոս Յիսուսի մահէն քիչ վերջ Սպանիոյ

(*) Նախընթացներէ սեռել Արմենի Գալոսը և Գալիկին տարիներու վերջին թիւերուն մէջ:

առաքեալ էր եղած. այս պատճառաւ հրեշտակ մը ծովաչու գնացքով տարաւ անոր մարմինը Յոպպէէն մինչև սպանիական իրիս ծովափնեայ քաղաքը, և ապա աւելի ներս՝ Լիպերում Տօնում, որ ատոր համար կոչուեցաւ Սանդիակօ, կամ Ս. Յակոբ Գոմբոստէլլօ, և ուր Ժ. դարուն կառուցուած մեծ վկայարան տաճարը հետզհետէ եղաւ քրիստոնէութեան ամենէն հռչակուած ուխտատեղիներէն մին: — Դիտել պէտք է սակայն թէ կաթոլիկ քննադատներ իսկ միաձայնութեամբ կը մերժեն Յակոբոսի անձին և յիշատակին ընծայուած սպանիական այս առընթիւնները: Գալով անգլոլի մարմինի մը առասպելին, անիկա հետեութիւնը միայն պէտք է լինի շատ աւելի հնադոյն և հաստատուն այն աւանդութեան, որ Երուսաղէմի մեր մայրավանքի տաճարին մէջ, հնախօսական ամենահին վաղընջականութեամբ վաւերական ուխտավայր փոքրիկ և հրաշալի մատուռի մը մէջ կը ցուցնէ առաքեալին զըլուխին գերեզմանը (= Գլխաղիւր): Իր յիշատակը կենդանի մնաց միշտ եկեղեցւոյ մէջ: Բ. դարուն վերջերը իր մասին կը պատմուէր մանրադէպ մը, զոր կ'աւանդէ Եւսեբիոս, Կղեմէս Աղեքսանդրացիէն առնելով. նա որ դատարան առաջնորդած էր զՅակոբոս, լսելով անոր խօսքերը, ըզգածուեցաւ խորապէս և յայտարարեց ատեանին առջև թէ ինքն ալ կ'ընդունի անոր հաւատքը: Երկուքն ի միասին տունջանքի զրկուեցան այն ատեն: Ճամբան մարդը խնդրեց Յակոբոսէ որ ներէ իրեն. առաքեալը խորհեցաւ վայրկեան մը, ու յետոյ «խաղաղութիւն ընդ քեզ» ըսաւ և համբուրեց զայն: Երկուքն ի միասին զլիստուեցան քիչ ետքը: — Իր յիշատակին այս քաղցր զգացումն էր անշուշտ, որ զեռ աւելի վերջերը ևս ծնունդ տուաւ իր կեանքին և գործերուն վերաբերմամբ առասպելախառն պատմութիւններու, որոնցմով այնքան շուրջ եղած է միջնադարեան գրականութիւնը՝ կրօնքի և եկեղեցւոյ մարդոց համար:

Երկինք բոլորովին տարբեր գործունէութեան և վախճանի սահմաններ էր երկու եղբայրներէն կրտսերը՝ Յովհաննէս: Յովհաննէս Մկրտչի խումբէն Յիսուսի ան-

ցած խեղճ և «սիրելի» այս աշակերտը, որ, իր վարդապետին կեանքին դէմ դաւանուած վտանգին յայտնուած վայրկեանին, իրաւունք զգացեր էր ինքզինքին՝ անոր կուրծքին վրայ հակիլ մտերիմ սիրով, որ միայն կրցեր էր անսասան մնալ յետոյ անոր մասին իր զգացումին մէջ՝ երբ ուրիշները շուարումի մատնուած էին ամէնքը, որոնք կտակած էր Յիսուս, իր ոգեարքի պահուն, մօրը խնամքը, անոր մատնանիլ ընելով զայն աշուհեաւ իրրեւորիլ՝ փոխանակ իրեն, որ յարութեան առաւօտուն Պետրոսի հետ փութացած բայց անկէ առաջ մտեր էր զերեզման, անկէ վերջն ալ նոյն խորունկ սիրով և անայլալ նուիրումով փարեցաւ միշտ անոր գործին: Աւելի խորհող քան խօսող, ինչպէս էր աշակերտութեան միջոցին ևս, բայց յաւատ գործող, միշտ Պետրոսի հետ կը տեսնէր զինքը Գործք Առաքելոցի մէջ: Դարձեալ, Պողոս ևս իրեն կը հանդիպի Երուսաղէմի մէջ, իրրեւ երեք զլիսաւորներէն մէկուն, ինչ որ կը ցուցնէ անոր զերակշիռ դիրքը նորակազմ հասարակութեան գործերուն մէջ: Անկէ վերջ հետքեր միայն կ'երևին իրմէ՝ եկեղեցական աւանդութեանց մէջ, երբեմն այնքան աղօտ՝ որ կը թուին չփութութիւն յառաջ բերել իր ինքնութեան շուրջ. Երուսաղէմի կործանման նախօրեակին, 69ին, Յովհաննէս անունը կ'երևի ի զուխ Յայտնութեան, որ նամակաձև գրուածք մըն է, Փոքր Ասիոյ եկեղեցիներուն ուղղուած: Եկեղեցին, ամենահին ժամանակներէ ի վեր, Պատմոսի տեսանդին մէջ ճանչցած է Զերեղեան Յովհաննէսը, և, հակառակ յարուցուած բուն առարկութեանց, տակաւին լուրջ պատճառներ չեն երևիր ատկէ տարբեր կերպով մտածելու: Անյաղթելի չեն նոյնպէս այն յարձակումներ, որոնք եղած են Յովհաննէսի Փոքր Ասիոյ մէջ բնակած և հոն պաշտօն վարած լինելու հնադոյն աւանդութեան դէմ, որ Բ. դարուն վերջերը ընդհանուր կերպով ընդունուած է և Փոքր Ասիոյ եպիսկոպոսներէն՝ մասնաւորապէս՝ պաշտպանուած: Աւելի հին հայրերուն, Պապիասի՝ Կղեմէս Աղեքսանդրացիի՝ Իգնատիոսի՝ Պողիկարպոսի՝ Յուստինոս վկայի այս մասին պահած լուծութիւնը պիտի կարենար ստուգիլ ի հակառակէն փաստ նը-

կատուիլ, եթէ անոնց գործերուն մէջ յաճախագէտ չըլլային պատմական պարագաներու վերաբերմամբ պակասներ և զանցառութիւններ: Թող զայդ, լոկ այն պարագան թէ անոնք ամէնքը կ'ընդունին Յայտնութեան գրքին Յովհաննէսինը ըլլալը, ապացոյց է ինքնին թէ անոնք լուկիայն նոյն խակ կ'ընդունին Յովհաննու Եփեսոսի մէջ բնակութիւնը: Եւ յետոյ, հակառակ պարագային, ո՞ւսակից ծնունդ առած պիտի ըլլար եփեսոսական այդ աւանդութիւնը. — Երանոսի այն սխալէն, կ'ըսեն ոմանք, որով անիկա չփոթած է Յովհաննէս առաքեալը Յովհաննէս երէցի հետ: Բայց աւելի բանաւոր պիտի չլինէ՞ր միթէ մտածել թէ այդ չփոթութիւնը նոյն խակ կը ցուցնէ թէ Երանոսի օրով գոյութիւն ունէր Յովհաննու Եփեսոս եղած լինելու աւանդութիւնը: Երանոս կ'ըսէ արդարեւ թէ ճանչցած է շատ երէցներ, որոնք առաքեալին հետ ունեցած իրենց յարաբերութեանց վրայ հիմնուելով կը պաշտպանէին 666 թիւին վաւերականութիւնը ընդդէմ 616 ի, և Զատիկը Նիսանի 14 ին տօնելու սովորութիւնը: Դժուար է արդարեւ Եփեսոսը Յովհաննէսի գործունեութեան թատրը եղած լինելու իրողութիւնը տարակոյսի տակ ձգել: Մոնղանականութեան շարժումը, որ իր անունին էր կապուած, Յայտնութեան գիրքին, երեք թուղթերուն, չորրորդ աւետարանին իրեն վերադրումը, կերինթեան պայքարը, ևայլն, փաստեր են այդ մասին, աւելի քան բաւական զօրեղ: Աղուոր են աւանդութեան այն քանի մը գիծերը մանաւանդ որոնք կը ցուցնեն մերթ վաստակաւոր գործիչը, որ մուրաւ Երիտասարդի մը ետեւէն կը վազէ, զայն աւագակարարոյ կեանքէն կորզելով եկեղեցիին դարձնելու համար, մերթ խոնջած ծերունին, որ ժողովէ ժողով տանիլ կուտայ զինքը, սրտայոյդ քարոզութեանց մէջ կրկնելու համար իր հողիին սիրական յանկերգը. «որդեակք իմ, սիրեցէք զմիմեանս»:

Բացի Յայտնութեան, եկեղեցական աւանդութիւնը առաքեալին կը վերադրէ տակաւին երեք համառօտ թուղթեր եւ չորրորդ Աւետարանը: Անկարելի է ժխտել խոր աղբսը որ ներքնապէս իրարու հետ յարաբերութեան մէջ կը պահէ այս հինգ գրուածքները: Մասնաւորաբար անառար-

կելի պէտք է նկատել Թուղթերուն և Աւետարանին հեղինակի և գրական միութիւնը: Քրիստոնէութիւնը անոնց մէջ կ'երևի աւելի վեր քան հրէա-քրիստոնէական և Պողոսեան հայեցողութեանց մէջ. այնպիսի բարձրութեան մը վրայ, ուր բոլոր հասկացողութիւններն ու ընդդիմութիւնները կը համաձուլուին սրտի անբաղդատելի խաղաղութեամբ ներկայացուած հոգեպատմութեան մը և խորհրդապաշտութեան մը միութեան մէջ: Նոր կտակարանի վերջին գիրքեր՝ անոնք կարծես թէ ամենաշքեղ եզրակացութիւնը կը շինեն անոր. պսակը կը կազմեն անոնք Աստուածաշունչի այս երկրորդ մասին թէ՛ պատմական և թէ թղթագրական կամ աստուածաբանական մասերուն, հրաշալի կերպով հաշտեցնելով իրողութիւնը զազափարին հետ, պատմութիւնը հանելով վարդապետութեան բարձրութեան վրայ, ունախահիմունքը զնելով յաջորդ դարերուն մէջ կառուցուելիք դաւանաբանական դրութիւններուն: Յովհաննէսեան գրականութեան երկրորդ յատկանիւն է իր անանունութիւնը և խորհրդապաշտութիւնը. Յայտնութիւնը սերմն է միսթիքական այն բարեպաշտութեան, որ յետոյ այնքան դարգացաւ Եփեսոսի մէջ: Առաջին թուղթը՝ անհասցէ և առանց ստորագրութեան, միւս երկուքին մէջ հեղինակը անորոշապէս երեք կը կոչէ ինքզինքը. Զի գիտցուի թէ ո՞վ կը ծածկուի «ընտրեալ տիկին» (Կիրիա՝ ըստ հայերէնին) անուան ներքեւ, որուն ուղղուած է երկրորդ թուղթը. խօսելու նոյնպիսի խորհրդապաշտ կերպեր չեն պակսիր նաեւ երրորդին մէջ: Չորրորդ աւետարանին մէջ, հեղինակը ամենուրեք ներկայ է, բայց միշտ անտեսանելի կը մնայ: Կ'երևի և կը ծածկուի: Իրենց տիրոջ պատմութիւնը եւրաշխաւորող վկանները անուննին չեն տար, և չեն թողուր որ գուշակէք: Կը նշմարուի որ տեական այդ անանունութիւնը պատահում մը չէ, այլ գրութիւն մը. ինչպէս բոլոր միսթիքական գպրոցներուն մէջ, խորհուրդը հոս ալ կը հասկցուի թէ բարեպաշտական պարտականութիւն մըն է:

«Յովհաննէսի գիմանկարը, կազմուած այն գիծերէն՝ զորս աւետարաններու պատմութիւնը և իրեն ընծայուած գրուածքներու տպաւորութիւնը կը հայթայթեն

մեղի, պատկառելի պատկեր մըն է եկեղեցւոյ պատմութեան եւ աւանդութեան սրահին մէջ: Պատրոսի եւ Պօղոսի պատկերներուն քով դրուած հոն, կարծես կը տիրէ նոյն իսկ անոնց վրայ, անոյշ լեզուի եւ խաղաղաւէտ մեծութեան մը իր հոգիովը: Միւս երկուքը անցեալի եւ ներկայի առաքեալներն են. ինք ապագայինն է, յաղթական հաղարամայինը, կոտորեալ յաղթութեան, ուրախութեան եւ խաղաղութեան վրայ հիմնուած անտեսանելի եկեղեցիներ: Արծիւն է իր խորհրդանշանը, եւ իր խօսքը վախճանն է աստուածային յայտնութեանց երկրի վրայ: Բայց անկարելի է չխոստովանիլ թէ այս թովիչ դէմքը, աւելի գաղափարական քան Պատրոսին եւ Պօղոսինը, ասոր համար նոյն իսկ նուազ պատմական կը թուի ոմանց, որոնք ճիգ կ'ընեն առաքելական դարուն մէջ գտնելու համար զայն: Եթէ ուշադրութեամբ դիտենք զայն, պիտի տեսնենք անմիջապէս որ քրիստոնէական երեւոյթութիւնը անոր վրայ հաւաքած եւ համաձուլած է, ողորկելով անոնց սուր ծայրերը, յոյժ ներհակընդդէմ եւ բազմադոյն ծագումներ ունեցող զիծեր, զիծեր՝ տունուած համատեսական աւետարտներէն, Գործք Առաքելոցէն, չորրորդ Աւետարանէն, Յովհաննէսեան թուղթերէն եւ աւանդութենէն: Արդ, այս տուեալներէն շատերը, ըստ ոմանց, կը տարամբեմն զիրար, եւ մտածել կուտան թէ արդեօք մէկ թէ մէկէ աւելի անձերու կը պատկանին առնոք: Արդարեւ, որոտման որդիէն՝ զոր կշտամբեց Յիսուս՝ մինչև սիրոյ առաքելը, մինչև Պատմոսի տեսանողէն դուրս եկած եկեղեցական Յովհաննէսին դէմքը այնքան մեծ է անջրպետը, որ եթէ մարդկային նոյն հոգի մըն է որ անցած է անոր մէջէն նոյն իսկ հարիւրամայ կեանքի մը ընթացքով, ինքզինքնիս պիտի գտնենք հոգեբանական ամենէն հրաշալի դարգացումի մը տուէն, զոր երբեք յիշած ըլլայ մարդկային պատմութիւնը»:

թ.

ՅԻՍՈՒՍԻ ՌԻՍՈՒՑՈՒՄԸ ԸՍՏ ՀԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Ա. ԳԼՈՒԽ

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Շար. Արոց 1934, էջ 327-66)

Ուրիշ բառերով, փրկութեան թաղաւորութեան մէջ, Բրիտանոսի արքայութիւնը չորը արքայութիւնն է միայն, քանի որ Աստուած փրկագործողին միջոցաւ է որ յարարեցութեան կը մտնէ մարդոց հետ: Միայն թէ հոս նոր երկուութիւն մը մէջտեղ կ'ելլէ — ամենէն ծանրակշիւը թերեւս, կամ ամենէն շատ վիճուածը մեր ժամանակին մէջ — եւ զոր պէտք է աւելցնել նախընթացներուն վրայ: Մինչև ո՞ր աստիճան պիտի պարզուի երկրի վրայ Յիսուսի թաղաւորութիւնը, եւ ի՞նչ պայմաններու մէջ: Մեր ժամանակի աստուածաբանները այս նիւթին մասին Փրկչին ունեցած գաղափարին երկու կերպ իրարու հակառակ մեկնութիւններ կուտան: Շատերուն տեսութեամբ, Աստուծոյ թաղաւորութեան վարդապետութիւնը, այնպէս՝ ինչպէս կ'ընդլայնէ Յիսուս, միմիայն վախճանաբանական պիտի ըլլար: Թաղաւորութիւնը հոգ չէ, կ'ըսէ, այլ պիտի ըլլայ: Մեսիային յաղթական գալուստին առաջին պիտի յայտնուի անիկա: Այս իմաստով է արդարեւ, որ Յիսուս ըսաւ թէ զինքը չըջապատողներէն ոմանք պիտի չմտնէին առանց տեսնելու «զորդի մարդոյ եկեալ արքայութեամբ խրով» (Մատթ. 28, հմտ. Լ. 11, Իժ. 2 եւ հտա. Ին. 1 եւ հտա. Դկո. Իժ. 16, 18, Մրկ. ԺԴ. 25, 62): Բրիտանոս ընդունած է — պիտի վերագոռնանք այս խնդրին — վերածնութիւն մը (palingénésie), բոլոր իրերու յանկարծական վերանորոգութիւն մը. այնպէս չի նկատեր թէ իր իշխանութիւնը կրնայ հաստատուիլ վերջնականապէս, անդեղեւորէն եւ պարզ եղաշնորհութեամբ մը: Միւս կողմանէ — խնդրոյն երկրորդ տարրն է անիկա — զարիք ճգնաժամը կ'ենթադրէ, այժմէն, հոգեւոր պատրաստութիւն. թա-

